

Παροιμιακός λόγος και μυθολογικά παραδείγματα στον Όμηρο*

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Ε. ΜΑΝΤΖΑΡΗΣ

ΤΟ ΕΝΔΙΑΦΕΡΟΝ των μελετητών για το μυθολογικό παράδειγμα στην ομηρική ποίηση εμφανίζεται ήδη από τις αρχές του περασμένου αιώνα και οι σχετικές εργασίες που ακολούθως δημοσιεύθηκαν φανερώνουν ότι το ενδιαφέρον αυτό συνεχίστηκε, έως σχετικά πρόσφατα, αμείωτο.¹ Ωστόσο, (από όσο γνωρίζω) δεν έχει

* Θερμές ευχαριστίες οφείλω στον Οδυσσέα Τσαγκαράκη, ομότιμο καθηγητή κλασικής φιλολογίας του Πανεπιστημίου Κρήτης, για τις καθοριστικές παρατηρήσεις και τις πολύτιμες συμβουλές και υποδείξεις του. Επίσης, ευχαριστώ την Αθηνά Καβουλάκη, μέλος της Συντακτικής Επιτροπής της *Αριάδνης*, για την καίρια συμβολή της στην ολοκλήρωση αυτής της εργασίας, καθώς και τον ανώνυμο κριτή της *Αριάδνης* για τα χρήσιμα σχόλιά του.

1 Σύμφωνα με την Alden 2000, 291, υποσ. 1, το 1913 ο Alewell υπέβαλε διδακτορική διατριβή στο Πανεπιστήμιο του Kiel, στην οποία ασχολήθηκε με το παράδειγμα, όχι όμως αποκλειστικά στον Όμηρο. Στη συνέχεια, ο Öhler 1925 συγκέντρωσε σε μια μονογραφία τις περιπτώσεις μυθολογικών παραδειγμάτων που μπόρεσε να ανιχνεύσει στην αρχαία ελληνική ποίηση και πρότεινε την εξέτασή τους σύμφωνα με τη ρητορική θεωρία του Αριστοτέλη, όπως αυτή εκφράζεται στη *Ρητορική*. Έπειτα, ο Sachs 1933, 16-29 ασχολήθηκε συστηματικά με το παράδειγμα του Μελεάγρου (I 524 κ.εξ.) και ο Kakridis 1949 μελέτησε το παράδειγμα του Μελεάγρου (I 524 κ.εξ.) και της Νιόβης (Ω 599 κ.εξ.). Επίσης, από το 1964 ο Willcock άρχισε να δημοσιεύει μια σειρά εργασιών που ασχολούνται με το συγκεκριμένο θέμα. Βλ. Willcock 1964, Willcock 1973, Willcock 1977. Έκτοτε αρκετές σχετικές εργασίες δημοσιεύτηκαν. Οι Austin 1966, Gaisser 1969, Andersen 1987 κ.ά. αναζήτησαν λύσεις σε θέματα αφηγηματολογίας. Οι Braswell 1971, Gaisser 1969, Fenik 1978, Μάντζαρης 2003 κ.ά. ασχολήθηκαν με θέματα χρήσης και τροποποίησης του παραδεδομένου μυθολογικού υλικού από τον Όμηρο. Τέλος, υπήρξαν εργασίες που, αν και δεν σχετίζονταν άμεσα ή αποκλειστικά και μόνο με τα παραδείγματα, ωστόσο έριξαν φως σε πολλά σημεία του θέματος. Βλ. Beye 1964, Βοσκός 1974, Tsagarakis 1971, Tsagarakis 1973, Tsagarakis 1979, Brenk 1986 κ.ά. Η πιο πρόσφατα δημοσιευμένη μελέτη,

δημοσιευθεί καμία εξειδικευμένη εργασία που να αφορά ή αναφέρεται στην παρουσία παροιμιών και παροιμιωδών εκφράσεων στο ειδικό πλαίσιο ενός μυθολογικού παραδείγματος στην ομηρική ποίηση, δεδομένου μάλιστα ότι ο παροιμιακός λόγος γενικότερα στο αρχαϊκό έπος αλλά και ειδικότερα στον Όμηρο δεν έχει μελετηθεί αρκετά ούτε από τους αρχαίους θεωρητικούς ούτε από τους σύγχρονους ερευνητές.² Το φαινόμενο της σύνδεσης παροιμιακού λόγου και μυθολογικού παραδείγματος δεν είναι τόσο σπάνιο. Σχετίζεται με ουσιαστικά ζητήματα αναφορικά με τη λειτουργικότητα και τη γενικότερη σκοπιμότητα που εξυπηρετεί και άπτεται θεμάτων που έχουν σχέση με την αφηγηματολογία, τη χρήση του παραδεδομένου μυθολογικού αλλά και παροιμιακού υλικού καθώς και με τη γενικότερη ποιητική των ομηρικών επών.³

Αρχικά, πρέπει να σημειωθεί ότι κατά τη χρήση μυθολογικού παραδείγματος γίνεται κυρίως συσχέτιση παρελθόντος και παρόντος, πράγμα που, όπως θα φανεί, συμβαίνει και στον παροιμιακό λόγο. Ο χαρακτήρας στον οποίο απευθύνεται κάθε φορά το παράδειγμα δεν έχει κατά κανόνα την απαιτούμενη εμπειρία για να

από όσο γνωρίζω, είναι αυτή της Alden 2000 όπου η συγγραφέας, αν και δεν ασχολείται αποκλειστικά με τα παραδείγματα, αναλύει, σχολιάζει και ερμηνεύει σχετικά ζητήματα αξιοποιώντας δημιουργικά πορίσματα ερευνών προηγούμενων δεκαετιών.

- 2 Για αρκετά χρόνια η ενασχόληση με τον παροιμιακό λόγο στα αρχαία ελληνικά κείμενα περιορίστηκε στη συλλογή παροιμιών και στη σύνθεση καταλόγων που ανέφεραν ποιες παροιμίες συναντάμε και σε ποιους συγγραφείς. Ο Tzifopoulos 1995, 169 τονίζει: «The traditional approach to ancient Greek proverbs has almost been limited to collecting them and listing references of their occurrence in ancient authors». Βλ. σχετικά Kindstrand 1978. Η συμβολή της διατριβής του Lardinois για τις γνωμικές εκφράσεις στην αρχαϊκή ποίηση είναι καθοριστική για τη μετέπειτα αντιμετώπιση του θέματος. Βλ. Lardinois 1995 και Lardinois 1997 για τις γνωμικές εκφράσεις στην *Ιλιάδα*. Το πρώτο βήμα στη νεότερη έρευνα έγινε όταν εκπονήθηκε το *Corpus Paroemiographorum Graecorum* στο Göttingen. Από τότε αρκετές εργασίες δημοσιεύτηκαν αλλά δεν κάλυψαν το ζήτημα του παροιμιακού λόγου στον Όμηρο. Βλ. Stephens 1930, Strömberg 1954, Moll 1958 κ.ά. Για πλήρη βιβλιογραφία βλ. Lardinois 1995 και Μάντζαρης 2008.
- 3 Το φαινόμενο συναντάται τόσο στην *Ιλιάδα* όσο και στην *Οδύσσεια*. Βλ. γ 230 κ.εξ., θ 202 κ.εξ., π 418 κ.εξ., Ε 385 κ.εξ., Τ 95 κ.εξ., κ.α.

αντιμετωπίσει μια πρόκληση. Έτσι, επικαλείται το παρελθόν που παρέχει καθοδήγηση και η αξία του είναι αδιαμφισβήτητη. Συγκεκριμένα, ανακαλεί έναν ήρωα ο οποίος είχε βιώσει μια κατάσταση όμοια με αυτήν που βιώνει ο ίδιος και αντέδρασε με παραδειγματικό τρόπο.⁴ Δεν πρέπει να αγνοηθεί ότι ο αρχαίος ακροατής αναλογιζόταν το παρελθόν στο οποίο πίστευε ότι βρισκόταν κάθε τι θετικό, αγαθό, αξιομίμητο και παρείχε ό,τι θα μπορούσε να λειτουργήσει ως «πυξίδα» και πρότυπο,⁵ αλλά και οι ήρωες της μυθικής παράδοσης χρησιμοποιούνταν ως πρότυπα συμπεριφοράς ενώ οι μύθοι περιείχαν όλα όσα θεωρούνταν απαραίτητα για την παιδεία των νέων.⁶ Πρόκειται, εξάλλου, για μια χρονική περίοδο κατά την οποία ο άνθρωπος μπορεί να αντλήσει διδάγματα ορθοπραξίας κυρίως από το στενό του περιβάλλον ή από την πλούσια σε χαρακτήρες μυθολογία.⁷ Επομένως, το παράδειγμα επιδρούσε σημαντικά στη ζωή.

Ο παροιμιακός λόγος, από την άλλη πλευρά, μπορεί να υστερεί σε αποδεικτική βαρύτητα, αλλά υπερέχει σε συγκινησιακή φόρτιση. Η λογική στήριξη των απόψεων του ομιλητή μπορεί να γίνεται

4 Βλ. Van Groningen 1953, 31 όπου γίνεται αναφορά στο παράδειγμα ως προς τη σχέση παρελθόντος και παρόντος με τρόπο αρκετά λογικό και πειστικό. Το μυθολογικό παράδειγμα είναι ισχυρό διότι: «*Man can learn from them (the myth) what he must do, and what he is obliged to know. What he must do, for the myth tells him what an exemplary person in the same circumstances did once upon a time in his exemplary way*» (Van Groningen 1953, 86).

5 Βλ. Van Groningen 1953, 3 κ.εξ. Ο συγγραφέας αναπτύσσει με μεγάλη πειστικότητα τη συγκεκριμένη άποψη η οποία αναφέρεται στη σχέση των αρχαίων Ελλήνων με τους προγόνους τους και στην αντίληψή τους γι' αυτούς. Θεωρεί ότι οι αρχαίοι Έλληνες ζούσαν πράγματι «*in the grip of the past*» και παρέχει πειστικά επιχειρήματα προς αυτή την κατεύθυνση. Βλ. επίσης σχετικά Grethlein 2010.

6 Ο Πλάτων στην *Πολιτεία*, αναγνωρίζει, βέβαια, την αξία του μύθου ως μέσο διαπαιδαγώγησης των νέων και μετάδοσης ηθικών και θρησκευτικών αξιών, αλλά τον προσεγγίζει πάντα με κριτική διάθεση (βλ. 377a, 4 Burnet). Κατά τον Σωκράτη, θα έπρεπε να εξοβελιστούν από την ιδανική πολιτεία οι μύθοι που εμπεριέχουν ακατάλληλα στοιχεία για την αγωγή των νέων. Έτσι, ο Πλάτωνας εναντιώνεται στη διαδεδομένη αντίληψη της εποχής του και ασκεί κριτική στους επικούς ποιητές και κυρίως στον Όμηρο (378b, 8 κ.εξ. και 598d, 7 κ.εξ. Slings). Βλ. Gould 1991 και Murray 1996.

7 Βλ. Jeager 1965, 32-33.

καλύτερα μέσω των κατάλληλων επιχειρημάτων αλλά ο παροιμιακός λόγος έχει άλλη στόχευση.⁸ Η λειτουργική του δύναμη προέρχεται από την άμεση σύνδεσή του με την προσωπική εμπειρία του ακροατή ενώ η παλαιότητα και η αναγωγή στο καταξιωμένο παρελθόν είναι χαρακτηριστικά του είδους.⁹ Με βάση τα παραπάνω διαπιστώνει κανείς μια ακόμη αιτία για την οποία ο παροιμιακός λόγος συμβάλλει στο να επιτευχθεί το επιδιωκόμενο κάθε φορά αποτέλεσμα.¹⁰ Ο αποδέκτης ανήκει στο παρόν και συνεπώς φυσικό είναι να προσβλέπει στην καταξιωμένη εμπειρία του παρελθόντος, που τον βοηθά, εκτός των άλλων, να κατανοήσει τον ποιητή και το έργο του. Ο Τζιφόπουλος χαρακτηριστικά γράφει: «By expressing generalizing and therefore authoritative ideas, these statements belong to the

- 8 Στο σημείο αυτό χρήσιμη είναι η αναγωγή στο *παράδειγμα* στη Ρητορική, εφόσον και το μυθολογικό *παράδειγμα* λειτουργεί αποδεικτικά. Ο Αριστοτέλης, μιλώντας για το ρητορικό *παράδειγμα*, σε καμία περίπτωση δεν συμβουλεύει να αποτελεί αυτό τον κύριο τρόπο απόδειξης, το βασικό αποδεικτικό παράγοντα. Αντίθετα, συνιστά σε όλες τις περιπτώσεις να χρησιμοποιεί ο ρήτορας *ενθυμήματα* και η χρήση του *παραδείγματος* να είναι συμπληρωματική και κατά κάποιον τρόπο επικουρική στον βασικό συλλογισμό που θα προκύψει από τα *ενθυμήματα*. Επίσης, επιτρέπει τη χρήση του *παραδείγματος* στις περιπτώσεις που δεν υπάρχουν διαθέσιμα *ενθυμήματα* και τονίζει ότι πάντα σε έναν λόγο πρέπει να προηγείται το *ενθύμημα* και να ακολουθεί το *παράδειγμα*. Βλ. *Ρητορική*, 1394a9 κ.εξ Kassel: δεῖ δὲ χρῆσθαι τοῖς παραδείγμασιν οὐκ ἔχοντα μὲν ἐνθυμήματα ὡς ἀποδείξεσιν (ἢ γὰρ πίστις διὰ τούτων), ἔχοντα δὲ ὡς μαρτυρίοις, ἐπιλόγῳ χρώμενον ἐπὶ τοῖς ἐνθυμήμασιν. Για το συγκεκριμένο θέμα η Γιατρομανωλάκη 2001, 70 παρατηρεί: «Κατά συνέπεια, η αποδεικτική ισχύς του παραδείγματος πηγάζει κατά κύριο λόγο από τον ιδεολογικό και συγκινησιακό χαρακτήρα του υλικού και δευτερευόντως από τη δυνατότητα που παρέχει για μια λογική αναγωγή συμπερασμάτων». Βλ., επίσης παραπάνω, σελ. 105 υποσ. 1.
- 9 Οι ρίζες του παροιμιακού λόγου πρέπει να αναζητηθούν στο απώτερο παρελθόν. Η άποψη για την παλαιότητα των παροιμιών διαφαίνεται στις εκφράσεις διαφόρων συγγραφέων και ποιητών. Βλ. Αριστοφάνης, *Θεσμοφοριάζουσαι* 528-529 Henderson: τὴν παροιμίαν τὴν παλαιάν, Πλάτων, *Κρατύλος* 384a8 Fowler: παλαιὰ παροιμία, *Λύσις* 216c6 Goold: κατὰ τὴν ἀρχαίαν παροιμίαν κ.ά. Βλ. σχετικά Lardinois 1995, 14 και Kindstrand 1978, 73.
- 10 Σε κάθε περίπτωση που δεν επιτυγχάνεται το επιδιωκόμενο αποτέλεσμα η αιτία δεν πρέπει να αναζητηθεί στην ίδια την παροιμία αλλά σε ανεξάρτητους από αυτήν παράγοντες που σχετίζονται κυρίως με την πλοκή και τη γενικότερη στοχοθεσία του ποιητή.

collective wisdom and accumulated experience of the society at large, and constitute part of the society's cultural heritage, because they present solutions which in the past have been proven successful and therefore their validity is universally acknowledged».¹¹ Διακρίνεται, επομένως, ένα άλλο χαρακτηριστικό γνώρισμα του παροιμιακού λόγου, αλλά και όλων των υπόλοιπων ειδών της λεγόμενης «λογοτεχνίας της σοφίας» (wisdom literature), που είναι ο γενικευτικός τους τόνος.¹² Μια παροιμία ή παροιμιώδης φράση χρησιμοποιείται, βέβαια, σε μια συγκεκριμένη περίπτωση αλλά δεν μπορεί παρά να έχει καθολική ισχύ, αφού παρέχει διδάγματα τα οποία ισχύουν διαχρονικά και σε αυτό έγκειται και η ιδιαίτερη αξία της.

Στο πλαίσιο, τώρα, του μυθολογικού παραδείγματος αξίζει να σημειωθεί ότι ο παροιμιακός λόγος, εκτός από τον εκάστοτε χαρακτήρα του έπους για τον οποίο παρατίθεται (ενδοκειμενικά), απευθύνεται και προς τους αναγνώστες-ακροατές (εξωκειμενικά) οι οποίοι διακατέχονται από την ίδια επιθυμία να ταυτιστούν με τους ήρωες και, όπως είναι φυσικό, να πειστούν για την αληθοφάνεια λόγων και έργων. Αποκομίζουν μάλιστα και διδάγματα συμπεριφοράς και ευθυκρισίας.¹³ Επομένως, ο παροιμιακός λόγος ασκούμε σημαντική επιρροή στον άνθρωπο και διαμόρφωνε, μαζί με τη μυθική παράδοση,¹⁴ ένα κώδικα συμπεριφοράς.¹⁵

11 Βλ. Tzifopoulos 2000, 151.

12 Η γενικευτική διάσταση δίνεται είτε με συγκεκριμένες λέξεις που έχουν ούτως ή άλλως γενικευτικό χαρακτήρα π.χ. τα μόρια μέν, τὲ και τοι είτε με λέξεις με ανάλογο νόημα. Επίσης, με τα μόρια δέ, τέ, γάρ, κὲ και γέ. Από αυτά το τὲ είναι το κατεξοχὴν γενικευτικό. Η διπλή του χρήση (τέ ... τέ ...) είναι σπάνια στην ομηρική διάλεκτο και μάλλον είναι στοιχείο αρχαϊσμού. Βλ. σχετικά Ruijgh 1971, 13-14. Επίσης, ο Denniston 1954, 520-36 θεωρεί ότι το τὲ είναι μόριο γενικευτικό και προσιδιάζει σε παρομοιώσεις και γενικές αλήθειες. Το ίδιο ισχύει για το κέ. Βλ. Chantraine 1942-1953, 245.

13 Βλ. σχετικά Van Groningen 1953, 41 κ.εξ. και Jeager 1965.

14 Οι ήρωες της μυθικής παράδοσης χρησίμευαν ως πρότυπα. Βλ. Andersen 1987, 1-13, Öhler 1925, Pedrick 1983, 55-68, Sachs 1933, Willcock 1964, 141-154 και Μάντζαρης 2003. Βλ., επίσης, παραπάνω, σελ. 106.

15 Κάτι ανάλογο ισχύει και σήμερα σε πρωτόγονες φυλές της Αφρικής, από τις οποίες απουσιάζει νομοθετικό σύστημα. Όπως παρατηρεί ο Lardinois 1995, 5, όπου και η σχετική βιβλιογραφία, για τη φυλή Άνανγκ της Νιγηρίας, «Here

Ας δούμε τώρα μερικά παραδείγματα. Στην Ε ραψωδία (336 κ.εξ.) γίνεται παράλληλη, θα έλεγε κανείς, χρήση μυθολογικού παραδείγματος και παροιμιακού λόγου. Ο Διομήδης προξενεί στην Αφροδίτη ένα επιπόλαιο τραύμα λίγο πάνω από τον καρπό κι εκείνη προστρέχει στον Όλυμπο, στη μητέρα της Διώνη, αναζητώντας παρηγοριά.¹⁶ Εκείνη απευθύνει στην κόρη της ένα μυθολογικό παράδειγμα το οποίο έχει καθαρά παρηγορητικό χαρακτήρα. Ο Willcock παρατηρεί ότι, σε αντίθεση με τα παραδείγματα που επιτελούν προτρεπτικούς σκοπούς και πραγματώνονται με κυκλική σύνθεση,¹⁷ το συγκεκριμένο παράδειγμα εμπεριέχει μια σειρά ανάλογων ή και όμοιων περιπτώσεων με σκοπό να επιφέρει το επιθυμητό αποτέλεσμα.¹⁸ Επομένως, ο αντικειμενικός σκοπός του παραδείγματος μπορούμε να πούμε ότι είναι η παραμυθία του αποδέκτη για μια συγκεκριμένη κατάσταση που βίωσε, η οποία επέφερε έντονα αρνητική συναισθηματική φόρτιση. Επιπλέον, ο αποδέκτης (εδώ η θεά) καλείται να επιδείξει υπομονή, καρτερικότητα και ανοχή. Δεν είναι τυχαίο ότι ο αντικειμενικός αυτός σκοπός συνοψίζεται σε έναν μόλις στίχο, ακριβώς στην αρχή του λόγου της Διώνης (Ε 382):

τέτλαθι, τέκνον ἐμόν, καὶ ἀνάσχεο κηδομένη περ.

---

sayings are used not as speech ornaments or vague moral precepts, but more like our laws». Βλ. επίσης Messenger 1959 και Claridge 1922, 248.

- 16 Βλ. σχετικά Andersen 1997, 25 κ.εξ. Για αναλυτική βιβλιογραφία βλ. Alden 2000, 126, υποσ. 22.
- 17 Χρήση κυκλικής σύνθεσης υπάρχει σε όλα τα είδη της αρχαϊκής ποίησης και κυρίως στο έπος. Ο Stanley 1993, 307 παρατηρεί: «*Internal framing, or inclusive ring-composition, is created within the digression when a phrase used at the outset reappears at the end of it*». Επίσης, ο Willcock 1964, 142 τονίζει: «*Basically ring-composition simply means that the digression repeats at its end the statement made at its beginning*». Για αναλυτική βιβλιογραφία βλ. Stanley 1993, 307-8.
- 18 Βλ. Willcock 1964, 145 κ.εξ. Στα παραδείγματα προτρεπτικού χαρακτήρα με κυκλική σύνθεση ισχύει το βασικό σχήμα: Πρέπει να συμπεριφερθείς με αυτόν τον (Α) τρόπο. Μια μυθολογική μορφή, που βρισκόταν σε παρόμοια με εσένα περίπτωση συμπεριφέρθηκε με τον ίδιο τρόπο. Επομένως, πρέπει και εσύ να πράξεις ανάλογα (Α). Για σχετικές περιπτώσεις βλ. Ω 599 κ.εξ. (παράδειγμα Νιόβης), Ι 524 κ.εξ. (παράδειγμα Μελεάγρου) κ.ά.

Στο στίχο αυτό η Διώνη σημειώνει την ύπαρξη της συγγενικής σχέσης που συνδέει τις δύο γυναίκες (*τέκνον έμόν*).¹⁹ Έτσι, τα λόγια της αποκτούν διαφορετικό ειδικό βάρος και γίνονται αποδεκτά τόσο από την Αφροδίτη όσο και από τους ακροατές του έπους. Απ' την άλλη, τα δύο ρήματα σε προστακτική (*τέτλαθι, ανάσχεο*) κάνουν εμφανές το αίτημα της θεάς για επίδειξη τόσο υπομονής όσο και ανοχής εκ μέρους της Αφροδίτης σε ό, τι της συμβαίνει, παρά την άσχημη ψυχολογική της κατάσταση (*κηδομένη περ*). Η παρηγορία είναι επιβεβλημένη αλλά η θεά οφείλει και να μη δώσει συνέχεια στο συμβάν με το να επιδιώξει η ίδια την τιμωρία του φταιχτη. Οι θεοί θα φροντίσουν για την τιμωρία του Διομήδη και την επάνοδο στη φυσική τάξη των πραγμάτων.

Προέχει, λοιπόν, η παραμυθία που εμπεριέχει ταυτόχρονα και μια δύσκολη συμβουλή και πρέπει να πείθει. Έτσι, ο ποιητής είναι υποχρεωμένος να παρουσιάσει τη Διώνη να επιστρατεύει όλα τα μέσα που έχει στη διάθεσή της. Προχωρά, επομένως, σε μια επιχειρηματολογία βασισμένη στη λογική, με έντονο το στοιχείο του συναισθηματισμού και με ξεχωριστή την παρουσία του μυθολογικού *παραδείγματος* (385-404) που επισφραγίζεται με παροιμιακό λόγο (407).²⁰

Ας δούμε τώρα την όλη αποδεικτική προσπάθεια της Διώνης: δεν είναι η Αφροδίτη η μοναδική θεά που υπέστη δεινά από θνητούς. Η χρήση του πληθυντικού (*τλήμεν*, 383) αποτελεί υφολογικό στοιχείο συνηθισμένο σε στίχους παροιμιακού χαρακτήρα και προσδίδει γενικευτική χροιά στα λόγια της. Δε σημαίνει ότι συμπεριλαμβάνεται και η ομιλήτρια στη χορεία των παραπάνω θεοτήτων, αφού δε γίνεται αναφορά σε κάποιο συγκεκριμένο γεγονός ούτε γνωρίζουμε κάτι ανάλογο από άλλες πηγές. Έπειτα, παρατίθενται τρία *παραδείγματα* όπου θεοί υπέφεραν δεινά από θνητούς. Ο ίδιος ο Άρης αιχμαλωτίστηκε από τον Ώτο και τον Εφιάλτη (384-391),²¹ η Ήρα

19 Η προσφώνηση με τη συγκεκριμένη μορφή αποτελεί λογότυπο και είναι συνηθισμένη. Βλ. Α 362, 414, Ε 428, Σ 73, α 64, β 363, λ 155, 216 κ.ά.

20 Αυτό, βέβαια, δεν είναι απαραίτητο να συμβαίνει πάντοτε. Βλ. σχετικά παρακάτω, σελ. 116 κ.εξ.

21 Για τον Ώτο και τον Εφιάλτη, επίσης, βλ. λ 308 κ.εξ.

τραυματίστηκε από τον Ηρακλή (392-395) και ο Ηρακλής, επίσης, πλήγωσε τον Άδη (395-403).²² Αξίζει να σημειωθεί ότι δεν είναι σαφής η προέλευση των τριών αυτών *παραδειγμάτων*. Είναι πιθανόν να ανάγονται σε προϋπάρχον μυθολογικό ή και ποιητικό υλικό ή απλώς να αποτελούν επινόηση του ποιητή για να πετύχει καλύτερα τους σκοπούς του στο συγκεκριμένο λογοτεχνικό πλαίσιο. Όπως είναι γνωστό, ο ποιητής ενίοτε τροποποιεί το μυθολογικό υλικό ή προβαίνει και σε επινοήσεις προκειμένου αυτό να προσαρμοστεί στο ποιητικό του σχέδιο και να εξυπηρετήσει τους στόχους του.²³ Στη συνέχεια, μέσω του παροιμιακού λόγου, τονίζεται ότι θα επέλθει η τιμωρία του Διομήδη, αφού έγινε θεομάχος, και ο λόγος ολοκληρώνεται με την εικόνα της Αιγιαλείας, συζύγου του Διομήδη, να θρηνεί μελλοντικά το χαμό του (412).

Ένας από τους λόγους χρήσης του παροιμιακού λόγου σχετίζεται με τις ιδιαιτερότητες του συγκεκριμένου *παραδείγματος* στη ροή της πλοκής. Στις μυθολογικές αναφορές της Διώνης δεν αναφέρεται πουθενά ότι οι θνητοί τιμωρήθηκαν για την ύβρη τους. Είναι όμως χρήσιμο να φανεί ότι οι ένοχοι θα τιμωρηθούν, γεγονός που παρηγορεί, βέβαια, την Αφροδίτη καθώς ικανοποιείται κατά κάποιο τρόπο η επιθυμία της.

Το επιδιωκόμενο αποτέλεσμα είναι να φανεί όσο το δυνατόν καλύτερα ότι η Αφροδίτη δεν αποτελεί μοναδική περίπτωση θεότητας που τραυματίστηκε από θνητό. Αυτό, βέβαια, μπορεί να επιφέρει ένα είδος παρηγοριάς με την προϋπόθεση να φανεί ξεκά-

22 Ο Νέστορας, στο μυθολογικό *πάρδειγμα* που χρησιμοποιεί (Λ 670 κ.εξ.), αναφέρεται χαρακτηριστικά στα δεινά που υπέστησαν και οι κάτοικοι της Πύλου επίσης από τον Ηρακλή. Βλ. σχετικά Leaf και Bayfield 1962, 365.

23 Ο Willcock 1964, 145 επισημαίνει: «The three stories given in the *Iliad* may be taken from pre-existing legend, but equally they may be simple invention» και παραθέτει συγκεκριμένη βιβλιογραφία. Βλ. σχετικά Willcock 1977 και ειδικότερα Andersen 1990, 25-45, Braswell 1971, 16-26, Fenik 1978 και Gaisser 1969, 165-76. Ο ποιητής φαίνεται να είχε συνειδητοποιήσει την επιτακτική ανάγκη να υπάρχει όσο το δυνατόν μεγαλύτερη ομοιότητα ανάμεσα στο *πάρδειγμα* και στην περίπτωση για την οποία θα χρησιμοποιηθεί. Γι' αυτό, εξάλλου, προχωρά σε τροποποιήσεις μυθολογικού υλικού, ώστε να εντείνει την ομοιότητα και την αναλογία.

θαρα ότι η περίπτωση της Αφροδίτης παρουσιάζει έντονη ομοιότητα ή και ευδιάκριτη αντιστοιχία και αναλογία με άλλα παραδείγματα, πράγμα που, όπως φαίνεται, συμβαίνει. Με βάση την ομοιότητα αυτή, ή πολλές φορές την τέλεια αναλογία, ο ομιλητής έχει τη δυνατότητα να υποστηρίξει ότι και στην παρούσα περίπτωση θα ισχύσουν όλα όσα ίσχυαν στο παράδειγμα. Συνάγεται, επομένως, ότι, αν και οι παραπάνω θεοί δεινοπάθησαν, επέδειξαν το απαραίτητο ψυχικό σθένος, όπως πρέπει να πράξει τώρα και η Αφροδίτη.²⁴ Μάλιστα, οι θεοί που αναφέρονται ξεχωρίζουν για την ανδρεία τους (Άρης) και την υπεροχή σε σχέση με τους άλλους θεούς (Ήρα), ενώ ο Άδης χαρακτηρίζεται πελώριος (395).

Για να κατανοηθεί όμως η ιδιαίτερη βαρύτητα και λειτουργικότητα τόσο του συγκεκριμένου παραδείγματος όσο γενικότερα των παραδειγμάτων στη συνύπαρξή τους με στίχους παροιμιακού χαρακτήρα είναι χρήσιμη η συνδρομή του Αριστοτέλη. Το παράδειγμα αποτελεί για τον φιλόσοφο, όπως με σαφήνεια υποστηρίζει, ένα είδος επαγωγής και μάλιστα ρητορικής επαγωγής.²⁵ Όπως συνάγεται από τα *Αναλυτικά Πρότερα*,²⁶ η επαγωγή είναι ένας τρόπος κίνησης της σκέψης που αφορμάται από επιμέρους προτάσεις-διαπιστώσεις κι οδηγείται σε γενικότερες και καθολικές.

Στην περίπτωση του παραδείγματος τώρα, τα πράγματα είναι κάπως διαφορετικά. Σύμφωνα πάντα με τον Αριστοτέλη, το ένα άκρο του συλλογισμού συνδέεται με το μέσον με τη βοήθεια ενός τέταρτου όρου που ομοιάζει με το άλλο άκρο.²⁷ Εννοείται ότι ο

24 Η τριπλή επανάληψη του ρήματος τλή (Δ 385, 391, 395) υποδηλώνει την ψυχική καρτερία που επέδειξαν οι θεότητες σε καθεμία από τις περιπτώσεις του παραδείγματος. Εκτός όμως από αυτό, η χρήση του ρήματος στην αρχή κάθε παραδείγματος λειτουργεί ενοποιητικά, αφού διακρίνει αλλά και συνδέει σε μια ενότητα όλες τις ιστορίες που παρουσιάζονται.

25 Βλ. *Ρητορική* 1356b, 2 κ.εξ. Kassel: ἔστιν γὰρ τὸ μὲν παράδειγμα ἐπαγωγή ... παράδειγμα δὲ ἐπαγωγὴν ῥητορικὴν.

26 Βλ. *Αναλυτικά πρότερα*, 68a, 15 κ.εξ. Ross.

27 Βλ. *Αναλυτικά πρότερα* 68b 38 Ross: Παράδειγμα δ' ἐστὶν ὅταν τῷ μέσῳ τὸ ἄκρον ὑπάρχον δευχθῆ διὰ τοῦ ὁμοίου τῷ τρίτῳ. Δεῖ δὲ καὶ τὸ μέσον τῷ τρίτῳ καὶ τὸ πρῶτον τῷ ὁμοίῳ γινώριμον εἶναι ὑπάρχον. Δηλαδή, όπως αναφέρει στη συνέχεια, ἔστω Α= κακό, Β= πόλεμος με τους γείτονες, Γ= Αθηναίοι εναντίον

τέταρτος όρος απαρτίζεται από τις προκείμενες ειδικού περιεχομένου της *επαγωγής* και γι' αυτό το λόγο αντιστοιχεί το *παράδειγμα* με την *επαγωγή*.²⁸ Με άλλα λόγια, αν στην *επαγωγή* ορίζουμε κάτι γενικό μέσω ενός ειδικού, στο *παράδειγμα* το ειδικό είναι αυτό που ομοιάζει και συνδέεται λογικά με κάτι, επίσης ειδικό. Διαπιστώνεται, έτσι, ότι το *παράδειγμα* αντιστοιχεί με την *επαγωγή*, αλλά δεν ταυτίζεται απόλυτα με αυτήν διότι στην *επαγωγή* η σκέψη καταλήγει σε γενικά συμπεράσματα, ενώ στο *παράδειγμα* οδηγείται πάλι σε κάτι ειδικό και συγκεκριμένο. Η ομοιότητα, επομένως, έγκειται στο ότι αφετηρία της λογικής διεργασίας αποτελούν ειδικές προκείμενες και στις δυο περιπτώσεις. Αντίθετα, προκείμενες γενικού περιεχομένου συναντάμε στο *συλλογισμό* ή στο *ενθύμημα*.

Επιστρέφοντας τώρα στο χωρίο που μας απασχολεί, διαπιστώνουμε ότι η αριστοτελική σκέψη βρίσκει εφαρμογή: α) ο αποδέκτης πρέπει να φανεί υπομονετικός, β) παρά το ότι είναι θεϊκή οντότητα και υπέστη προσβολή από θνητό, γ) η Αφροδίτη είναι θεϊκή οντότητα και πληγώθηκε από το Διομήδη, έναν θνητό και δ) και άλλοι, συγκεκριμένοι θεοί βρέθηκαν σε ανάλογη θέση και επέδειξαν υπομονή. Συνεπώς, αν ισχύουν τα παραπάνω και σε περίπτωση που υπάρχει όσο το δυνατόν μεγαλύτερη ομοιότητα στα χαρακτηριστικά της περίπτωσης γ) και δ), συνάγεται λογικά ότι και η Αφροδίτη πρέπει να επιδείξει υπομονή και να συμπεριφερθεί με τον τρόπο που προβλήθηκε στο *παράδειγμα*.

Με βάση λοιπόν τα παραπάνω, ο αντικειμενικός σκοπός της Διώνης θα μπορούσε κάλλιστα να επιτευχθεί, αφού η ίδια επιχειρηματολογώντας αξιοποίησε μια λογική κατασκευή με συναισθηματικές προεκτάσεις μέσω της οποίας θεωρητικά απέδειξε ότι, αν και η Αφροδίτη είναι λυπημένη, πρέπει να παρηγορηθεί. Το *παράδειγμα* που εισήγαγε θα μπορούσε, πιθανόν, από μόνο του να επιφέρει το

Θηβαίων, Δ= Θηβαίοι εναντίον Φωκέων. Αν πρέπει να υποστηρίξουμε ότι είναι κακό να πολεμήσουν οι Αθηναίοι εναντίον των Θηβαίων, πρέπει να δεχτούμε ότι ο πόλεμος με τους γείτονες είναι κακό= Β. Η αποδοχή όμως της πρότασης αυτής βασίζεται στο γεγονός ότι και η όμοια περίπτωση Δ, δηλαδή ο πόλεμος των Θηβαίων εναντίον των Φωκέων, ήταν κακό= Β.

28 Βλ. Grimaldi 1980, 48 κ.εξ.

επιδιωκόμενο αποτέλεσμα.²⁹ Η Διώνη, ωστόσο, συμπληρώνει (Ε 406 κ.εξ.):

*νήπιος, οὐδὲ τὸ οἶδε κατὰ φρένα Τυδέος υἱός,
ὅττι μάλ' οὐ δηναῖος ὄς ἀθανάτοισι μάχηται.*

Φαίνεται, λοιπόν, ότι η λογική τεκμηρίωση των ισχυρισμών του ομιλητή τώρα δεν αρκεί και είναι ανάγκη να αξιοποιηθεί ο παροιμιακός λόγος. Υπάρχουν ενδείξεις ότι προϋπάρχον παροιμιακό υλικό μπορεί να τροποποιήθηκε και να αξιοποιήθηκε κατάλληλα στους στίχους αυτούς. Αρχικά, σημαντική είναι η γενικευτική χροιά των στίχων, που προσιδιάζει στα είδη της «λογοτεχνίας της σοφίας». Η αντωνυμία ὄς ενισχύει την παραπάνω διαπίστωση. Επίσης, άλλο ένα στοιχείο είναι η παρήχηση σε κεντρικό σημείο του στίχου 407: δηναῖος ὄς.³⁰ Έτσι, το παράδειγμα ακολουθείται από στίχους που παρουσιάζουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον. Αρχικά, η Διώνη χαρακτηρίζει τον Διομήδη νήπιο κι αιτιολογεί την κρίση της λέγοντας ότι ο ήρωας δεν έχει επαρκώς συνειδητοποιήσει τις συνέπειες που έχει το εγχείρημα να καταστεί θεομάχος. Οι συνέπειες αυτές, αν και είναι αναμενόμενες, τονίζονται ιδιαίτερα με στίχο γενικευτικού περιεχομένου (Ε 407). Επομένως, ο Διομήδης δεν χαρακτηρίζεται νήπιος επειδή συμπεριφέρθηκε με έναν συγκεκριμένο, πιθανώς αθέμιτο, τρόπο αλλά επειδή αγνοεί ή δεν έχει συνειδητοποιήσει επαρκώς ότι πρέπει να σέβεται και να ακολουθεί τα παραδείγματα του παρελθόντος, τις γενικές και अपαράβατες αξίες που εκφράζει ο θεϊκός νόμος

29 Δεν είναι, εξάλλου, λίγες οι περιπτώσεις που μυθολογικά παραδείγματα επέφεραν το επιδιωκόμενο αποτέλεσμα. Βλ. Ω 599 κ.εξ., Η 132 κ.εξ., Λ 670 κ.εξ., κ.ά. Όταν δεν συμβαίνει αυτό, η αιτία δεν πρέπει να αναζητηθεί στο ίδιο το παράδειγμα αλλά σε λόγους που σχετίζονται με τη γενικότερη στοχοθεσία του ποιητή και επίσης με τη δομή και πλοκή του έπους. Βλ. Ι 524 κ.εξ., Α 259 κ.εξ., κ.ά. Βλ. σχετικά Μάντζαρης 2003, 16 κ.εξ. και Βοσκός 1974, 81-82.

30 Για την παρήχηση βλ. Russo 1983, 122 κ.εξ. Χαρακτηριστικά τονίζει: «The preferences seem to be for alliteration and word repetition most of all» (όπ.π. σελ. 125). Βλ. επίσης Taylor 1931, 137. Αξιοσημείωτο είναι επίσης ότι ο Ευστάθιος, *Παρεκβολαί εις την Ομήρου Ιλιάδα* 2,109,14-15 van der Valk, αναγνωρίζει τον παροιμιακό χαρακτήρα των στίχων: *Τούτο δὲ παρωδηθὲν δύναται γνωμικὸν ὀρθὸν σὺν τοῖς ἐξῆς γίνεσθαι.*

που πολλοί άνθρωποι αναγνωρίζουν, όπως η παροιμία φανερώνει. Έτσι, η αποδεικτική προσπάθεια που επιχειρείται με το μυθολογικό παράδειγμα ολοκληρώνεται και κατά κάποιο τρόπο επισφραγίζεται από στίχους παροιμιακού χαρακτήρα.

Δεν πρέπει, φυσικά, να θεωρηθεί ότι ο παροιμιακός λόγος λειτουργεί πάντα επισφραγιστικά στο μυθολογικό παράδειγμα. Η χρήση τους γίνεται εναλλακτικά και χωρίς αξιολογικά κριτήρια. Στην Τ ραψωδία π.χ. ο Αγαμέμνων αισθάνεται την ανάγκη να απολογηθεί κι επιρρίπτει την ευθύνη για όσα συνέβησαν στη θεία βούληση τονίζοντας (Τ 90):

ἀλλὰ τί κεν ρέξαιμι; θεὸς διὰ πάντα τελευτᾶ.

Χαρακτηριστική είναι η λεκτική ομοιότητα με το στίχο Σ 328 που ίσως μαρτυρά κοινό παροιμιακό υπόβαθρο, γεγονός που ενισχύεται και από το γενικευτικό περιεχόμενο του β' ημιστιχίου. Το αξιοσημείωτο είναι ότι, μετά από μια σύντομη εισαγωγή (στίχ. 78-90), ακολουθεί ο εν λόγω στίχος και μετά το μυθολογικό παράδειγμα (στίχ. 95 κ.εξ). Φαίνεται, δηλαδή, ότι δεν είναι απαραίτητο ο παροιμιακός λόγος να βρίσκεται πάντα μετά το μυθολογικό παράδειγμα. Αυτό όμως δεν αναιρεί τη λειτουργικότητα που έχουν και τα δύο μέσα σε σχέση με την αποδεικτική ισχύ τους και την επίδραση που επιφέρουν στον αποδέκτη. Θεωρώ ότι η επιλογή της μιας ή της άλλης χρήσης εξαρτάται από τις συνθήκες της πλοκής και δεν υπολανθάνει κάποια αξιολογική υπεροχή του ενός ή του άλλου μέσου. Ο κανόνας είναι πάντως οι στίχοι παροιμιακού χαρακτήρα να βρίσκονται στο τέλος και να επισφραγίζουν έτσι, κατά κάποιο τρόπο, την επιχειρηματολογία του ομιλητή. Ωστόσο, όταν βρίσκονται στην αρχή, ο υπόλοιπος λόγος έρχεται σαν επεξήγηση κι ερμηνεία των παροιμιακών στίχων, αφού οι παροιμίες χρειάζονται συχνά ερμηνεία που πρέπει να αναζητηθεί στο υπόλοιπο του λόγου. Η ερμηνεία, εκτός του ότι υπομνηματίζει την παροιμία, δημιουργεί και μια πιο οικεία ατμόσφαιρα ανάμεσα στον ομιλητή και τον αποδέκτη, αφού ο λόγος δεν λειτουργεί πια σαν αυστηρή λακωνική προτροπή.³¹

31 Βλ. Lardinois 1995, 35 όπου χαρακτηριστικά σημειώνει: «The secret of a proverb

Αξίζει, επιπλέον, στο σημείο αυτό να ληφθεί υπόψη και η περιπτώση που συναντάται στη γ ραψωδία. Η Αθηνά, έχοντας τη μορφή του Μέντορα, επιδιώκει να πείσει τον Τηλέμαχο ότι οι θεοί τελικά θα εξασφαλίσουν σωτηρία στον Οδυσσέα. Στην αρχή του λόγου της χρησιμοποιεί μια έκφραση με παροιμιακή χροιά που ενισχύεται από το γενικευτικό της περιεχόμενο (γ 231):

*Ῥεῖα θεὸς γ' ἐθέλων καὶ τηλόθεν ἄνδρα σαῶσαι.*³²

Στη συνέχεια εισάγει το αρνητικό παράδειγμα του Αγαμέμνονα για να κλείσει πάλι με στίχους γνωμικού χαρακτήρα (γ 236-238):

*Ἄλλ' ἢ τοὶ θάνατον μὲν ὁμοῖον οὐδὲ θεοὶ περ
καὶ φίλῳ ἀνδρὶ δύνανται ἀλαλκέμεν, ὅπποτε κεν δῆ
μοῖρ' ὀλοή καθέλῃσι τανηλεγέος θανάτοιο.*

Έτσι, φαίνεται ότι είναι δυνατόν ένας λόγος να «περικλείεται» από στίχους παροιμιακού χαρακτήρα προς ενίσχυση της αποδεικτικής προσπάθειας του ομιλητή.

Επιστρέφοντας στη γενικότερη αποδεικτική διαδικασία πρέπει να γίνουν ορισμένες επιπλέον επισημάνσεις. Μια πρώτη παρατήρηση είναι ότι ο παροιμιακός λόγος, όταν λειτουργεί αποδεικτικά, λειτουργεί τις περισσότερες φορές συνεπικουρικά με όποια κύρια επιχειρηματολογία χρησιμοποιούν οι χαρακτήρες για να πείσουν το συνομιλητή τους. Γενικά η επιχειρηματολογία προκύπτει από το ίδιο το μυθολογικό παράδειγμα. Η πειθώ δεν στηρίζεται αποκλειστικά στην παράθεση κάποιας παροιμίας ή παροιμιώδους εκφράσεως. Ο ομιλητής προσπαθεί να πείσει με τη λογική (συνήθως με

---

or a gnome is that one can never be entirely sure if one understood its reference correctly».

32 Οι Heubeck, West και Hainsworth 1988, 174 αναγνωρίζουν τον παροιμιακό χαρακτήρα του στίχου. Μάλιστα προτείνουν δύο ερμηνείες: α) ο θεός, αν το θελήσει, μπορεί να φέρει τον άνθρωπο πίσω στο σπίτι του ακόμη και αν αυτός βρίσκεται μακριά και β) ο θεός, αν το θελήσει, μπορεί να σώσει έναν άνθρωπο ακόμη και από απόσταση.

κατάλληλα επιχειρήματα), το συναίσθημα και παράλληλα με τον παροιμιακό λόγο. Η χρήση, λοιπόν, του μέσου αυτού ενισχύει, κατά κάποιο τρόπο, και συμπληρώνει την ήδη υπάρχουσα επιχειρηματολογία. Αντιλαμβανόμαστε, λοιπόν, ότι στο συγκεκριμένο πλαίσιο ο ποιητής δεν θα μπορούσε να χρησιμοποιήσει αποκλειστικά και μόνο παροιμιακό λόγο. Εξάλλου, δε συνηθίζει να τον χρησιμοποιεί ως αυτοτελές αποδεικτικό μέσο.³³

Το *παράδειγμα* και ο παροιμιακός λόγος, όπως συνάγεται, λειτουργούν με τρόπο συνεπικουρικό και είναι εξίσου απαραίτητα. Επιτελούν σημαντικό ρόλο στη στοχοθεσία του ποιητή και μπορούμε να πούμε ότι αλληλοσυμπληρώνονται. Επιπροσθέτως, είναι ευδιάκριτη η αναγωγή και των δύο εκφραστικών μέσων στο ένδοξο παρελθόν και στην αξιοθαύμαστη σοφία των προγόνων που τους περιβάλλει η αίγλη της μυθολογίας. Εκείνοι, με τα πρότυπα συμπεριφοράς που παρέχουν, αλλά και με τα αποστάγματα σοφίας που κληροδότησαν στους μεταγενέστερους, με τη μορφή παροιμιακού λόγου, καθοδηγούν και προσδιορίζουν τη συμπεριφορά των επόμενων γενεών. Επιπλέον, μπορούμε να συμπεράνουμε ότι μια ακόμη ένδειξη της σύνδεσης *παραδείγματος* και παροιμιακού λόγου στο μυαλό του ποιητή αποτελεί και το ότι σπάνια ο ίδιος, ως αφηγητής, χρησιμοποιεί το ένα ή το άλλο. Συγκεκριμένα, παρατηρούμε ότι μύθους και *παραδείγματα* αφηγούνται άλλα πρόσωπα του έπους ενώ το αποφεύγει ο ίδιος ο ποιητής-αφηγητής.³⁴ Κάτι ανάλογο συμβαίνει, επίσης, στην περίπτωση παροιμιακού λόγου. Στην *Ιλιάδα* ο αφηγητής αξιοποιεί το μέσο αυτό μόνον δύο φορές (Π 688 και Ρ 176) και το ίδιο στην *Οδύσεια* (ε 79-80 και π 161). Ο Όμηρος χρησιμοποιεί τον παροιμιακό λόγο, όχι για να διασώσει ή να συμπε-

33 Η ετυμολογία της λέξης υποδηλώνει ότι η παροιμία συνήθως βρίσκεται στο τέλος ή δίπλα σε μια ιστορία-τραγούδι (παρά + οίμη). Βλ. σχετικά Lardinois 1995, 14, υποσ. 43. Οι περισσότερες περιπτώσεις παροιμιακού λόγου στον Όμηρο βρίσκονται στο τελικό σημείο των ομιλιών των χαρακτήρων, χωρίς όμως να αποκλείονται και οι εξαιρέσεις.

34 Ο αφηγητής περιορίζεται μόνο στην παράθεση γενεαλογιών. Το «καθήκον» της αφήγησης μύθων και *παραδειγμάτων* το αναθέτει στους χαρακτήρες του. Η μόνη εξαίρεση αφορά το μάντη Θεοκλύμενο (ο 225-255). Βλ. σχετικά Willcock 1964, 51, υποσ. 1.

ριλάβει παροιμίες στο έργο του, ούτε για να διδάξει, όπως συμβαίνει με τον Ησίοδο. Μπορεί φυσικά να υπάρχει και αυτή η παράμετρος. Ο παροιμιακός λόγος όμως λειτουργεί ως μέσο πειθούς και μάλιστα προς επίρρωση και ενίσχυση των υπολοίπων μέσων πειθούς που χρησιμοποιούν οι χαρακτήρες.³⁵

Ως φυσικό, λοιπόν, επακόλουθο του λόγου της Διώνης, η Αφροδίτη θεραπεύεται και παρηγορείται (Ε 417):

ἄλθετο χεῖρ, ὀδύναι δὲ κατηπιόνωντο βαρεῖαι.

Οι ακροατές όμως πείθονται κι έτσι ο ποιητής προετοιμάζει την ανάλαφρη σκηνή που θα ακολουθήσει στην οποία ο Δίας συμβουλεύει την Αφροδίτη να μην ασχολείται πλέον με πολεμικά έργα (Ε 427 κ.εξ).

Οι παραπάνω σκέψεις οδηγούν σε κάποια χρήσιμα συμπεράσματα για την παράλληλη χρήση μυθολογικού παραδείγματος και παροιμιακού λόγου. Αρχικά, όπως σημειώθηκε, τα δύο μέσα αντλούν την αποδεικτική ισχύ τους και ανάγουν τη γενικότερη επίδραση και δυναμική που ασκούν στον αποδέκτη ενδοκειμενικά και στον ακροατή του έπους εξωκειμενικά, στη σύνδεσή τους με το παρελθόν. Για το μυθολογικό παράδειγμα αυτό είναι σαφές και ευδιάκριτο. Ισχύει όμως αδιαμφισβήτητα και για τον παροιμιακό λόγο, αφού έχει τις ρίζες του στην καταξιωμένη σοφία των παλαιών ανθρώπων. Το σημαντικότερο όμως είναι ότι η παράλληλη χρήση τους προσδίδει πειστικότητα, αποδεικτική ισχύ και αληθοφάνεια στα λεγόμενα των χαρακτήρων.

35 Ο Janko 2003, 720 σημειώνει: «Σπάνια ο ποιητής αναλαμβάνει να εκφέρει αυτοπροσώπως αυθεντικά γνωμικά...». Στον Ησίοδο τα πράγματα είναι διαφορετικά. Εκεί ο ποιητής έχει στόχο να διδάξει. Έτσι, ο Όμηρος συνθέτει μακροσκελή ποιήματα με συγκεκριμένη δομή, με πλοκή και χαρακτήρες που χρησιμοποιούν συχνά παροιμιακό λόγο καθορίζοντας τη δράση τους μέσα στο πλαίσιο της πλοκής. Ο Ησίοδος, αντίθετα, συνθέτει έργα που ανήκουν καθαρά στη διδακτική ποίηση. Τα ποιήματά του έχουν, βέβαια, τη δομή τους αλλά δεν παρουσιάζουν την πλοκή των ομηρικών ούτε την πληθώρα χαρακτήρων με δράση και λόγο. Εδώ ο μόνος που χρησιμοποιεί παροιμιακό λόγο είναι ο αφηγητής, εκτός από μια εξαίρεση (*Έργα και Ημέραι* 207 κ.εξ.).

Αυτό όμως στο οποίο πρέπει να δοθεί ιδιαίτερη σημασία είναι το γεγονός ότι, όπως φαίνεται, ο παροιμιακός λόγος συμπληρώνει ότι απουσιάζει από το μυθολογικό παράδειγμα: Όπως είδαμε, το παράδειγμα σχετίζεται με την επαγωγή και έτσι οδηγεί σε ειδικού περιεχομένου συμπέρασμα. Το συμπέρασμα αυτό γενικεύεται και κατά κάποιο τρόπο διευρύνεται από τον παροιμιακό λόγο, με τον εκ προοιμίου γενικευτικό του χαρακτήρα. Έτσι, η αποδεικτική προσπάθεια του ομιλούντος προσώπου ολοκληρώνεται και καλύπτει κάθε πτυχή του θέματος από γενική αλλά και ειδική άποψη. Είναι γεγονός ότι το μυθολογικό παράδειγμα, δεν μπορεί να έχει από μόνο του γενικευτικό χαρακτήρα. Όπως είδαμε, αφορμάται από ειδικές και συγκεκριμένες καταστάσεις που μπορούν να ληφθούν ως προκειμένες και καταλήγει πάλι σε ειδικό και συγκεκριμένο συμπέρασμα, αφού αφορά την περίπτωση ακριβώς για την οποία εισήχθη. Το σχήμα είναι δεδομένο: Εσύ πρέπει να πράξεις όπως ο συγκεκριμένος ήρωας ή ηρωίδα της μυθολογικής παράδοσης. Λείπει όμως από το παραπάνω σχήμα ο γενικευτικός χαρακτήρας. Λείπει αυτό το στοιχείο που θα προσδώσει γενική, καθολική και διευρυμένη ισχύ στα λεγόμενα του ομιλητή, ώστε να θεωρηθούν αδιαμφισβήτητα από τον αποδέκτη. Το κενό αυτό, λοιπόν, έρχεται να αναπληρώσει ο παροιμιακός λόγος. Ότι συμβαίνει σε έναν μυθολογικό ήρωα δεν είναι πάντα απαραίτητο ότι θα συμβεί και στον άλλο. Είναι πολύ πιθανό να συμβεί αλλά όχι απαραίτητο. Χρειάζεται να δημιουργηθεί λοιπόν μια λογική «γέφυρα» που θα καλύψει όλες τις πιθανές περιπτώσεις και θα γενικεύσει με τη μικρότερη δυνατή πιθανολογική διάσταση. Έτσι, ο ποιητής αξιοποιεί στο έπακρο τις δυνατότητες πειθούς που του παρέχονται. Ουσιαστικά εκμεταλλεύεται τον αξιοθαύμαστο χώρο του παρελθόντος, που αποτελεί, όπως είδαμε, πηγή προτύπων συμπεριφοράς κι αδιαμφισβήτητο πεδίο άντλησης παραδειγμάτων για το πρακτέο του βίου. Επειδή όμως θέλει να εξαντλήσει τις δυνατότητες που του παρέχονται, αρκετές φορές δεν μένει στον εξειδικευμένο χαρακτήρα του παραδείγματος αλλά συμπληρώνει, ολοκληρώνει θα λέγαμε, το συλλογισμό του προστρέχοντας και στη γενικευτική, καθολική ισχύ του παροιμιακού λόγου και αντί-

στροφα. Με τον τρόπο αυτό πετυχαίνει να ενδυναμώσει τις απόψεις που εκφράζουν οι χαρακτήρες του, τόσο στον αποδέκτη ενδοκειμενικά, όσο και στους ακροατές εξωκειμενικά καλύπτοντας όλες τις πιθανότητες ενδεχόμενης αμφισβήτησης. Οι απόψεις που εκφράζει ισχύουν τόσο στη συγκεκριμένη κάθε φορά περίπτωση, όσο και γενικά, ως αποστάγματα της έγκυρης λαϊκής σοφίας.

Συμπερασματικά, μπορεί να πει κανείς ότι πρόκειται για μια πετυχημένη μέθοδο συνδυασμού και αξιοποίησης των μέσων που έχει στη διάθεσή του ο ποιητής. Το «παιχνίδι» γενικού και εξειδικευμένου, στο ανυπέβλητο πλαίσιο του παρελθόντος, βοηθά να επιτευχθεί όσο το δυνατόν καλύτερα η επιδιωκόμενη κάθε φορά στοχοθεσία.

Κωνσταντίνος Ε. Μάντζαρης
Διδάκτωρ Πανεπιστημίου Κρήτης
Εκπαιδευτικός Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης
k.e.mantzaris@gmail.com

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΠΑΡΑΠΟΜΠΕΣ

- Alden, M. 2000. *Homer Beside Himself, Para-Narratives in the Iliad*. Oxford.
- Andersen, Ø. 1987. Myth, Paradeigm and 'spatial Form' in the *Iliad*. J.M. Bremer, I.J.F. De Jong και J. Kalff (επιμ.), *Homer: Beyond Oral Poetry*. Amsterdam, 1-13.
- _____, 1990. The Making of the Past in the *Iliad*. *GRBS* 7: 25-45.
- _____, 1997. Diomedes, Aphrodite, and Dione: Background and Function of a Scene in Homer's *Iliad*. *CQ* 48: 25-36.
- Austin, N. 1966. The Function of Digressions in the *Iliad*. *GRBS* 7: 295-312.
- Beye, C.R. 1964. Homeric Battle Narrative and Catalogues. *HSCP* 68: 345-373.
- Βοσκόσ, Α.Ι. 1974. *Μελέαγρος, Αχιλλεύς και Φοίνιξ. (Συμβολή εις την έρευναν της ενότητος της Ιλιάδος)*. Διδακτορική Διατριβή. Λευκωσία.
- Braswell, B.K. 1971. Mythological Innovation in the *Iliad*. *CQ* 31: 16-26.
- Brenk, F.E. 1986. Dear Child: The Speech of Phoinix and the Tragedy of Achilleus in the Ninth Book of the *Iliad*. *Eranos* 84: 77-86.
- Γιατρομανωλάκη, Ι. 2001. *Δημοσθένους Λόγοι «Ελληνικοί», Συμφέρον και Δικαιοσύνη στην εξωτερική πολιτική της Αθήνας τον 4^ο αιώνα π.Χ.*. Αθήνα.
- Chantraine, P. 1942-1953. *Grammaire homérique*, 2. Paris.
- Claridge, G.C. 1922. *Wild Bush Tribes of Africa*, London.
- Could, T. 1991. *The Quarrel Between Philosophy and Poetry*. Princeton.
- Denniston, J.D. 1954. *The Greek Particles*. Oxford.
- Fenik, B. 1978. *Tradition and Invention*. Leiden.
- Gaisser, J.H. 1969. A Structural Analysis of the Digressions in the *Iliad* and the *Odyssey*. *HSCP* 73: 1-43.
- _____, 1969. Adaptation of Traditional Material in the Glaucus-Diomedes Episode. *TAPhA* 100: 165-176.
- Grethlein, J. 2010. *The Greeks and their past: poetry, oratory and history in the fifth century BCE*. Cambridge.
- Grimaldi, W. 1980. *Aristotle, Rhetoric I-II: A commentary*. New York.
- Heubeck, A., S. West και J. Hainsworth. 1988. *A Commentary on Homer's Odyssey*, Vol. II: *Books IX-XVI*. Oxford.

- Janko, R. 2003. *Ομήρου Ιλιάδα: Κείμενο και ερμηνευτικό υπόμνημα*, τόμ. Δ: *ραψωδίες Ν-Π*, (επιμ. Α. Ρεγκάκος). Θεσσαλονίκη.
- Jeager, W. 1965. *Paideia: The Ideals of Greek Culture*, I, (μετ. G. Highet). Oxford.
- Kakridis, J.Th. 1949. *Homeric Researches*. Lund.
- Kindstrand, J.F. 1978. The Greek Concept of Proverbs. *Eranos* 76: 71-85.
- Lardinois, A. 1995. *Wisdom in Context: The Use of Gnomic Statements in Archaic Greek Poetry*. Diss. Princeton.
- _____, 1997. Modern Paroemiology and the Use of Gnomai in Homer's *Iliad*. *CP* 92: 213-234.
- Leaf W. και M.A. Bayfield (επιμ.). 1962. *The Iliad of Homer*, 2. London.
- Μάντζαρης, Κ.Ε. 2003. *Το μυθολογικό παράδειγμα στην Ιλιάδα*. Διπλωματική Εργασία. Ρέθυμνο: Πανεπιστήμιο Κρήτης.
- _____, 2008. *Ο παροιμιακός λόγος στο αρχαϊκό έπος*. Διδακτορική Διατριβή. Ρέθυμνο: Πανεπιστήμιο Κρήτης.
- Messenger, J.C. 1959. The Role of the Proverb in a Nigerian Judicial System. *Southwestern Journal of Anthropology* 15: 64-73.
- Moll, O.E. 1958. *Sprichwörter-Bibliographie*. Frankfurt am Main.
- Murray, P. 1996. *Plato on Poetry*: Ion; Republic 376e-398b 9; Republic 595-608b 10. Cambridge.
- Öhler, R. 1925. *Mythologische Exempla in der älteren griechischen Dichtung*. Diss. Basel.
- Pedrick, V. 1983. The Paradigmatic Nature of Nestor's Speech in *Iliad* II. *TAPhA* 113: 55-68.
- Ruijgh, C.J. 1971. *Autour de τε έπίque*. Amsterdam.
- Russo, J. 1983. The Poetics of the Ancient Greek Proverb. *Journal of Folklore Research* 20: 121-130.
- Sachs, E. 1933. Die Meleagererzählung in der Ilias und das mythische Paradeigma. *Philologus* 88: 16-29.
- Stanley, K. 1993. *The Shield of Homer: Narrative Structure in the Iliad*. Princeton.
- Stephens, T.A. 1930. *Proverb Literature: A Bibliography of Works Relating to Proverbs*. London.
- Strömberg, R. 1954. *Greek Proverbs: A Collection of Proverbs and Proverbial Phrases Which Are not Listed by the Ancient and Byzantine Paroemi-*

- ographers* (Göteborgs Kungl. Vetenskaps-och Vitterhets-Samhälles handlingar, 6, följdén, ser. A, 4.8). Gothenburg.
- Taylor, A. 1931. *The Proverb*. Cambridge.
- Tsagarakis, O. 1971. The Achaean Embassy and the Wrath of Achilles. *Hermes* 99: 257-277.
- _____, 1973. Phoenix and the Achaean Embassy. *Rheinisches Museum für Philologie* 116: 193-204.
- _____, 1979. Phoenix's social status and the Achaean Embassy. *Mnemosyne* 32: 221-242.
- Tzifopoulos, Y.Z. 1995. Proverbs in Menander's *Dyskolos*: The Rhetoric of popular Wisdom. *Mnemosyne* 48: 169.
- _____, 2000. Hermes and Apollo at Onchestos in the *Homeric Hymn to Hermes*: The Poetics and Performance of Proverbial Communication. *Mnemosyne* 53: 148-163.
- Van Groningen, B.H. 1953. *In the grip of the past*. Leiden.
- Willcock, M.M. 1964. Mythological *Paradeigma* in the *Iliad*. *CQ* 14: 141-154.
- _____, 1973. The Funeral Games of Patroclus. *BICS* 20: 1-11.
- _____, 1977. Ad hoc invention in the *Iliad*. *HSCP* 81: 41-53.

K.E. MANTZARIS

Proverbial speech and mythological *exempla* in Homer

Abstract

THE OBJECT of this paper is to study the function of proverbial speech in the specific context of a mythological *exemplum* in Homeric poetry. The use of proverbial speech is quite common in literature. It is known that a proverb or proverbial phrase always functions within a specific literary environment and serves the purpose of providing additional proof in order to support what the speaker claims. The proverbial speech has a generalizing character. The mythological *exemplum*, by contrast, refers to a particular incident in mythology although it also has a demonstrative function. Both these means derive their power from their association with the prestigious past and offer lessons of life and acceptable behavior. Therefore, through the study of specific cases from the *Iliad* and the *Odyssey* we can make several important observations regarding the parallel use of these means. The conclusion is that with this method the speaker fully exploits the possibilities of persuasion since he/ she covers the subject both generally and specifically and leaves little room for doubt.

